

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын изденип алуу боюнча Д.13.23.662 диссертациялык кеңештин расмий оппоненти, педагогика илимдеринин доктору, доцент Ажибаева Айнура Жакшымбековнанын 13.00.01. – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн берилген Айдаров Азамат Жекшенбаевич «Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» деген темадагы диссертациясына

РАСМИЙ ПИКИРИ

1. Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу.

Диссертациянын темасы статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселесине арналган. Экологиялык билим берүү – педагогика илиминде актуалдуу проблемалардан болуп келген. Азыркы күндө курчап турган чөйрөнү сактап калуу адамзаттын олуттуу проблемасы болуп саналып, бул жагдай менен болочок муунга экологиялык билим берүүнүн актуалдуулугун түшүндүрүүгө болот.

Азыркы экологиялык көйгөйлөрдүн таасиринин негизинде системдүү экологиялык билим берүүнү өнүктүрүү муктаждыгы келип чыгууда, буга байланыштуу системдүү жана чыгармачыл ой жүгүрткөн, социалдык, экологиялык проблемаларды чечүүгө жарамдуу, экологиялык жактан компетенттүү инсанды калыптандыруу – замандын талабы болууда.

Ал жаш муундардын табиятты таанып билүүсүнө жол ачат, экологиялык маданиятты калыптандырат. Азыркы экологиялык кырдаалдын татаалданышы жана масштабы мектеп окуучуларына системдүү экологиялык билим берүүнү өнүктүрүү муктаждыгын жаратып жатат.

Кыргыз Республикасында жаңы типтеги статустук мектептерде (гимназия, кесиптик лицейлер) окутуу жана тарбиялоо сапат жагынан жаңыланып милдеттер аныкталган, арасында жаратылышка болгон карым-катнаш маселелерин чечүү милдеттери коюлду, жалпы адамзаттын жашоосуна зарыл шарттарды камсыз кылуу максатында келечектин ээлери катары заманбап мектептердин окуучуларынын жалпы тарбиясына, анын ичинде экологиялык билимге жана маданиятка чоң маани берилгени маалым.

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. И. АРАБАЕВА
№ 91 "10" 06 2024 г/г

Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында “Жашыл көндүмдөр” коопсуз жашоо ыкмаларын өздөштүрүү, туруктуу жана ресурстарды үнөмдөөчү коомду колдоо, экологиялык көйгөйлөрдү аныктоо, чечүү жана алдын алуу үчүн пайда болгон билим, баалуулуктар жана мамиле” деп экологиялык билимге олуттуу көңүл бурулган.

2021-2026 жылдары бекитилген Кыргыз Өкмөтүнүн “Инсанды руханий-адептик жактан өнүктүрүү жана дене тарбиясы” аттуу концепциясында: “экологиялык тарбия, экологиялык жактан таза болууга багыттоо” деген проблеманы чечүү маселесине өзгөчө маани берилген. Бул экологиялык билим жана тарбия берүүнүн актуалдуулугу менен түшүндүрүүгө болот.

Азыркы статустук мектептердин аталыштары (гимназия, кесиптик лицейлер) кандайдыр бир өзгөчөлүктөрдү же алардын программаларынын жана билим берүүгө болгон мамилелеринин башка уникалдуу жактарын чагылдырышы мүмкүн. Мисалы, “инновация жана технология мектеби”, “экология багытындагы мектеп”, “математика жана информатиканы тереңдетип окутуу мектеби” ж.б. аталышы окуу жайдын негизги принциптерин жана баалуулуктарын чагылдырып, ата-энелерге жана окуучуларга бул мектептин башкалардан эмнеси менен айырмаланарын түшүнүүгө жардам берет.

Бир жагынан, ааламдашуунун жалпы европалык жана дүйнөлүк тенденциялары, экинчи жагынан компетенттүүлүккө негизделген мамилени заманбап билим берүү тутумунун негизи катары каралышы учурдагы билим берүү парадигмасынын өзгөрүшүнө алып келди.

Компетенттүү мамилеге негизделген билим берүү парадигмасы акырындык менен заманбап өзгөрүүлөргө ээ болууда, буга байланышкан жаңыланган талаптардын негизинде экологиялык билим жана тарбиянын башкы милдети катары статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана аларды ар түрдүү экологиялык маселелерди жана көйгөйлөрдү чечүүгө даярдоосу каралууда.

Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселесин чечүү заманбап педагогика илиминдеги эң маанилүү жана актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Бул маселе изилдөөнүн көйгөйүн актуалдаштырат. Изилдөө практикалык жактан зарыл болгон, маанилүү, актуалдуу проблеманы чечүүгө арналган.

Изилдөөнүн максаты: статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси: статустук мектептерде билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: статустук мектептердин билим берүү процессинде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн проблемасына, максатына, объектисине жана предметине ылайык **төмөнкүдөй милдеттер** коюлган:

1. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык негиздерин талдоо.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо жана теориялык моделин иштеп чыгуу.

3. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин эксперимент аркылуу текшерүү.

2. Диссертациялык иштин илимий натыйжалары

Педагогикалык адабияттарды жана практикалык изилдөөлөрдү талдоонун негизинде статустук мектептерде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий негиздери аныкталган. Когнитивдик, керектөөчүлүк-мотивациялык, практикалык-иш аракеттик, эмоционалдык-эртүү компоненттер менен сунушталган, статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруунун модели иштелип чыккан. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, экспериментте текшерилген.

3. Изилдөөдө алынган натыйжаларынын жанылык денгээли

Жалпысынын алганда диссертациялык иште берилген натыйжалар теориялык жактан негиздүү жана практикалык объективдүү зарылчылыкты чагылдырган деп баалоого болот. Себеби, статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун

теориялык негиздери жана педагогикалык шарттары аныкталып, экспериментте текшерилген.

Биринчи натыйжа жаны десек болот, анткени педагогикалык адабияттарды жана практикалык изилдөөлөрдү талдоонун негизинде заманбап статустук мектептердин Кыргыз Республикасынын билим берүү системсындагы орду такталып, жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери аныкталган. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу – бул жаратылышка багытталган ишмердүүлүктөгү окуучулардын өздүк тажрыйбасы менен экологиялык билимдерин бириктирүүнү, алардын субъекттик позициясын курууну жана педагогикалык процессти заманбап маанайда уюштурууну камсыздаган процесси экендигин көрсөтө алган.

Экинчи натыйжа жаны деп кабыл алууга негиз бар, анткени статустук мектептердеги жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн теориялык модели, алардын когнитивдик, керектөөчүлүк-мотивациялык, эмоционалдык-эртүү, практикалык-иш-аракеттик компоненттери иштелип, сунушталган. Өз ара байланышы бар статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгү: когнитивдик компонент (экологиялык ой жүгүртүүгө, экологиялык билимге ээ болуу), керектөөчүлүк-мотивациялык компонент (белгилүү турмуштук кырдаалдарда алган билимин көрсөтө билүү); практикалык-иш-аракеттик компонент (экологиялык маселелерди чечүүдө алынган билимди иш жүзүндө колдоно билүү); эмоционалдык-эртүү компонент (акылдын өнүгүүшүнө байланыштуу ой жүгүртүү эмоциясын кайра түзүүгө багытталган инсандык шарттар).

Учүнчү натыйжаны жаны десек болот, статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, алар эксперименталдык жактан текшерүүдөн өтүп, локалдык деңгээлдеги долбоордук-экологиялык окутуунун педагогикалык технологиясы иштелип чыгып, апробациядан өтүп, тиешелүү сунуштар берилген. Мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык модели мектеп практикасында колдонууга сунушталган. Алар статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жаратылышка багытталган чөйрөсү катары калыптандыруучу потенциалын түзгөн. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталган жана текшерилген, эксперименттин натыйжасы оң динамиканы көрсөткөн.

4.Квалификациялык белгилерге туура келиши.

Изилдөөнүн материалдары жогорку билим берүү уюмунун илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышта аткарылып, билим берүү чөйрөсүндө кеңири колдонуу масштабына татыктуу.

Диссертациянын материалдары статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо менен моделин мазмундуу өркүндөтүүгө багытталып, алынган натыйжалар белгилүү илимий жаңылыкка ээ жана жетишээрлик баалуулугу менен мүнөздөлөт.

5. Илимий жоболордун, жыйынтыктардын, сунуштардын негиздүү даражасы.

Илимий иштин логикасынын изилдөө стратегиясынын түзүлүүсү, илимий-изилдөө методологиясынын жана методдорунун адекваттуулугу, пайдаланылган адабияттардын кендиги жана изилдөөчүнүн изилденип жаткан маселени терең билгендиги менен аларды илимий негизде далилдей алгандыгы түшүндүрүлөт.

Диссертациялык иштеги алынган жыйынтыктар жана натыйжалар илимий-теориялык жактан ынандуу жана практикалык жактан далилдүү деп кабыл алууга болот. Диссертациялык иштин **биринчи бапта “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери”** деп аталып, изилдөөнүн биринчи милдети каралган, ар кандай булактардын негизинде илимий изилдөөнүн базалык түшүнүктөрү талданып, мектеп курагындагы окуучуларды экологиялык компетенттүүлүккө тарбиялоо багытындагы кыргыз элинин этнопедагогикалык түшүнүктөрү каралган. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгү боюнча терең жана системдүү изилденип, “компетенттүүлүк”, “экологиялык маданият”, “экологиялык компетенттүүлүк”, “экологиялык билим берүү”, “экологиялык аң-сезим” терминдеринин түшүнүктөрүнүн манызы такталган.

Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда негизги илимий-педагогикалык ыкмаларына талдоо жүргүзүлүп аныкталган.

Статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруусу экологиялык билим берүүнүн максатын, мазмунун заманбап талаптардын негизинде сунушталат, ошондуктан азыркы замандын жаңы типтеги мектептерде экологиялык билим берүүнүн максаты – жаңыча ой жүгүртүүнүн негизинде курулган

айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамилени калыптандыруу, бул жаратылышты пайдалануунун моралдык-укуктук принциптерин сактоону жана оптималдаштыруу идеяларын, өндүрүштүк ишмердүүлүктү киргизүү каралат.

Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн компетенттүү мамиленин негизинде калыптандыруу процесси бир нече олуттуу көйгөйлөрдүн чечилиши менен ырасталат. Алар:

– окуучулардын эко жаратылышка, заманбап экосистемага болгон эмоционалдык-баалуулук мамилелерин чыгармачыл ишмердүүлүк тажрыйбасын өстүрүүнүн негизинде калыптандыруу;

– окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында предметтер аралык байланышка приоритеттүү маани берип, табигый жана саясий гуманитардык циклдагы сабактардын экологиялык жактан билим берүүчү потенциалын кенири колдонуп окутуу, ошону менен бирге интеграциялоо маселесин чечүү менен иш алып баруу;

– заманбап мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун максатында жана ушу багытта иштөө методдорунун тажрыйбасын өздөштүрүүнү ишке ашыруу ж.б.

Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн маңызын чагылдырган компетенциялардын топтому теориялык моделде көрсөтүлгөн компоненттер (когнитивдик компонент, керектөөчүлүк-мотивациялык компонент, практикалык-иш аракеттик компонент, эмоционалдык – эрктүү компонент) аркылуу ишке ашыруу зарыл жана ар бир келечектин ээсин инсан катары калыптандырууда, анын потенциалынын өсүп-өнүгүшүнө таасир эткен ички жана тышкы факторлорду эске алып окутуу жана тарбиялоо – азыркы замандын талабы экени берилет.

Экинчи бап «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталып, изилдөөнүн экинчи милдети каралган; статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын изилдөөнүн методдору, материалдары жана педагогикалык шарттары берилген.

Илимий изилдөөдө көрүнгөндөй, экологиялык билим берүү менен экологиялык тарбиянын милдети - табиятты коргоонун жалпы коомдук мааниси, адамдардын керектөөсү жана кызыгуусун толугу менен өздөртүү деп берилген. Ушуга байланыштуу жаратылышты коргоо баарынын иши экенин түшүнүп экологиялык билимди, акыл-эсти, ишенимди, иш-аракет деңгээлинде жүргүзүп, алардын байланышын жүзөгө ашыруу керектиги такталган. Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык

компетенттүүлүгүн калыптандыруунун жогорку, ортонку, төмөнкү үч деңгээли белгиленген. Социология, философия, психология, педагогика багытында жазылган илимий эмгектерди талдоо көрсөткөндөй жеке инсандын экологиялык билимин калыптандырууга өзгөчө маани берилип, статустук мектептердеги окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык модели иштелип чыккан:

- когнитивдик, операциялык, мотивациялык-керектөөчүлүк, баалуулук-мазмундук компоненттер менен сунушталган, заманбап мектептин тибинде (гимназия) жогорку класстын окуучусунун экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели иштелип чыккан;

- статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн өнүгүшүнүн критерийлери менен деңгээлдери (репродуктивдик, реконструктивдик, чыгармачылык) аныкталган;

- статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу максатында локалдык деңгээлдеги долбоордук-экологиялык окутуунун педагогикалык технологиясы иштелип жана апробацияланды, анын эффективдүүлүгү көрсөтүлгөн.

Статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн нарктык-семантикалык компонентинин өзгөрүү динамикасы, алардын инсандык экологиялык адеп-ахлактык дүйнө таанымдарын өлчөө жолу менен каралганы белгиленген.

Үчүнчү бап “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин натыйжалары” деп аталып, изилдөөнүн үчүнчү милдети ишке ашырылган. Изилдөөдө сунушталган педагогикалык шарттардын илимий-практикалык негиздүүлүгүн текшерүү максатында жүргүзүлгөн тажрыйба иштери сыпатталган. Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын практикалык түрдө ишке ашыруу боюнча иш-чараларды уюштурууга, педагогикалык эксперимент жүргүзүүгө, ошондой эле изилдөөнүн натыйжаларын системалаштырууга жана анализдөөгө багытталган.

Диагностикалык иштин жүрүшүндө жеке жашоонун кандайдыр бир түпкү максаты умтулууга татыктуу деген ишенимди чагылдырган терминалдык баалуулуктардын динамикасына мониторинг жүргүзүлгөн жана анын натыйжасында экологиялык дүйнө таанымдын негизин табиятка субъективдүү мамиле кылуу, жаратылышты эстетикалык жактан кабыл алуу

адамдын толук жашоосу үчүн берилген баа жеткис байлык катары сезүү, аны келечек муундар үчүн сактоо талап коюлгандыгы белгиленет.

Эксперименттик иштин натыйжасында статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын контролдук тобунда бир катар экологиялык компетенттүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү бир аз жогорулаган. Ал эми эксперименталдык топто басымдуу өзгөрүүлөр болгону ырасталат.

Бул жыйынтыктар статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык аң-сезиминин жана дүйнө таанымын өнүктүрүүдө, экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин оң таасири көрсөтүлгөнү берилет.

Жалпысынан өлчөөлөрдүн алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин туруктуу педагогикалык эффективдүүлүгү көрсөтүлгөн. Өлчөөлөрдүн салыштырма талдоосу жогорку класстын окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү статустук мектептерге жүргүзүлгөн экологиялык изилдөөлөрдүн баалуу экени берилген.

Жалпылап айтканда, статустук мектептердин окуучуларынын экология жаатындагы артыкчылыктуу билимдери анализденип, иштелип чыккан окутуу жана калыптандыруу программасын ишке ашыруунун натыйжасында статустук мектептердин окуучулары заманбап адамга болгон муктаждык жөнүндө маалымдуулукка жетишкендиги жана алардын экологиялык компетенттүүлүгү калыптангандыгы боюнча жыйынтыкталган.

6. Изилдөөнүн илимий жана практикалык маанилүүлүгү.

Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели иштелип чыккан жана илимий жактан негизделген; жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда локалдык деңгээлдеги долбоордук-экологиялык окутуунун технологиясын программалык-методикалык жактан камсыздалган.

7. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши. Автореферат диссертациянын мазмунуна, андагы теманын актуалдуулугунун негизделишине, изилдөөнүн проблемалуулугуна, максаты менен милдеттерине, илимий жаңылыгына, илимий-теориялык жана практикалык маанисинин аныкталышына, коргоого коюлуучу негизги жоболорго, изденүүчүнүн жеке салымына, иштин натыйжаларынын тастыкталышына, диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышынын толуктугуна, изилдөөнүн структурасына толугу менен дал келет.

8. Изденүүчүнүн жеке салымы.

Изилдөөнүн алкагында изденүүчү изилдөө методдорун тандоого, анкеталарды иштеп чыгууга, маектешүүлөрдү өткөрүүгө жана студенттердин экологиялык компетенттүүлүгүн баалоо методологиясын аныктоо үчүн окуу материалдарын талдоого активдүү катышкан; окуучулардын экологиялык ан-сезиминин жана кызыкчылыктарынын учурдагы деңгээли жөнүндө маалыматтарды ийгиликтүү чогултууну камсыз кылуу үчүн окуучулар арасында сурамжылоолорду уюштурган жана өткөргөн, ошондой эле мугалимдер жана мектептердин администрациясы менен өз ара аракеттенүү, экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга таасир этүүчү негизги тенденцияларды жана маанилүү факторлорду аныктоо үчүн статистикалык ыкмаларды, анын ичинде корреляциялык анализди жана натыйжаларды салыштырмалуу изилдөөнү колдонуу менен чогултулган маалыматтарга талдоо жүргүзүлгөн. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу программаларынын ийгиликтүүлүгүнө байланыштуу конкреттүү тыянактар чыгарылган жана бул жааттагы билим берүү процессин жакшыртуу үчүн сунуштар берилген.

9. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы.

Изилдөөнүн натыйжаларынын негизги жоболору жана корутундулары Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын отурумдарында, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда илимий журналдарда, РИНЦ системасындагы, эксперимент өткөн статустук мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланган.

Диссертациянын негизги мазмуну автордун РИНЦ тизмегиндеги журналдарына кирүүчү 11 илимий макаласында чагылдырылган.

10. Диссертациялык иште жана авторефератта кездешкен мүчүлүштүктөр.

Диссертацияда көрсөтүлгөн жетишкендиктер менен бирге кемчиликтер орун алган:

1. Изилдөөнүн актуалдуулугунда статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн зарылдыгы толук кандуу көрсөтүп берилген эмес жана бул компетенттүүлүк кадимки мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн эмнеси менен айырмаланат. Кенири берилүүсү сунушталат.

